
УДК 343.125(477)

Ю. В. ЛУК'ЯНЕНКО,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Розглянуто питання застосування практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у кримінальному судочинстві в частині затримання особи. На підставі проведеного аналізу рішень ЄСПЛ виділено основні порушення, які викладено у його відповідних рішеннях стосовно України. Встановлено недостатню теоретичну і практичну розробленість методичних рекомендацій з цього питання, що негативно впливає на ефективність застосування практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *затримання особи, Європейський суд з прав людини, допустимість затримання особи, гарантії прав і свобод особи.*

Lukianenko, Y.V. (2015), "Some issues of using the practice of the European Court of Human Rights on person's detention in criminal proceedings" ["Okremi pytannia zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny shchodo zatrymannia osoby u kryminalnomu sudochynstvi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 55–60.

Постановка проблеми. Однією з головних складових успішного виконання завдань кримінального провадження є використання міжнародних правових стандартів, зокрема й практики Європейського суду з прав людини. Зазначене обумовлено тим фактом, що під час удосконалення національного законодавства у положення ст. 8, 9 КПК України 2012 року впроваджено нововведення, згідно із яким кримінальне процесуальне законодавство застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, що вважається однією з найпринциповіших новацій для національної практики кримінального судочинства, а також свідчить про рівень ефективності правозахисної діяльності ЄСПЛ. Указані нововведення мають свою правову філософію, адже є необхідними для правозастосовної діяльності, оскільки практика ЄСПЛ виступає позитивним критерієм на шляху законотворчих перетворень. Крім того, для більшості європейських країн прикладна реалізація такої практики уже давно стала звичним явищем, що обумовлено перевіркою законності здійснення кримінальної процесуальної діяльності.

Стан дослідження. Аналіз юридичної літератури свідчить про те, що на теоретичному рівні окремі питання застосування практики Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві досліджували учені Л. В. Кисельова, В. Г. Уваров, І. А. Тітко, О. В. Капліна, О. Г. Яновська та ін. Водночас питання застосування практики ЄСПЛ щодо затримання особи у дослідженнях цих та інших учених не достатньо повно розглянуто, що і зумовлює актуальність порушеного питання.

Мета статті – дослідити проблемні питання щодо застосування практики Європейського суду з прав людини в частині затримання особи.

Виклад основного матеріалу. Як засвідчило дослідження міжнародних правових актів, зокрема норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на сьогодні важливого значення набуває практика Європейського суду з прав людини. Звернемо увагу, що відповідно до ст. 32 закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [1] наша держава повністю визнала

пряму дію норми щодо визнання обов'язковою юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення й застосування Конвенції. У свою чергу, обов'язкова сила таких рішень, а також їх виконання встановлені ст. 46 вказаного Закону. Насамперед це обумовлено тим фактом, що ЄСПЛ виступає важливим правовим механізмом захисту прав і свобод людини, закріплених у вказаній Конвенції. Так, відповідно до ст. 19 Конвенції ЄСПЛ уповноважений приймати скарги від будь-якої фізичної особи, неурядової організації чи групи приватних осіб, які стали жертвами порушення їх прав і свобод, передбачених Конвенцією та протоколами до неї.

На шляху виконання взятих на себе зобов'язань за ініціативою Уряду України був прийнятий закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [2], який став ключовим у питанні застосування та виконання рішень ЄСПЛ стосовно України. Так, застосування судами Конвенції та практики ЄСПЛ визначено ст. 17 зазначеного Закону, відповідно до якої національні суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Крім того, згідно із ч. 1 ст. 2 цього Закону рішення ЄСПЛ є обов'язковим для виконання Україною.

У подальшому з метою ефективного виконання положень вказаного Закону, 31 травня 2006 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову № 784 «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3], а також затверджено Положення про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини. З цього питання також слід врахувати указ Президента України «Про Порядок здійснення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України» від 25 червня 2002 р. [4]. Крім того, зважаючи на специфіку застосування рішень ЄСПЛ, а також на практичні труднощі, які виникають з цього питання, 6 лютого 2012 р. Верховним Судом України прийнято постанову № 5-27кз2011 «Про перегляд вироку з підстав порушень Україною міжнародних зобов'язань

при вирішенні справи судом» [5], що підкреслює актуальність і важливість порушеного питання з точки зору прикладного застосування наведених нормативно-правових актів.

Необхідність нагального вирішення цього питання активізується на фоні статистичних даних, які на сьогодні бажано бути кращими. Так, станом на 2011 р. у порівнянні з іншими державами за кількістю поданих заяв, які перебували на розгляді Європейського суду з прав людини, Україна знаходилась на п'ятому місці після Росії, Туреччини, Італії та Румунії, протягом 2012–2013 рр. – на четвертому місці, а в 2014 р. – уже на першому. Викладене безпосередньо підтверджується кількістю скарг, поданих упродовж останніх років, яка є досить значною. Так, станом на 31 грудня 2012 р. на розгляді в ЄСПЛ перебувало 10 450 справ проти України, що становило 8,2 % від загальної кількості справ (загалом 128 100 справ проти держав – членів Конвенції). За такий же період 2013 р. перебувало вже 13 700 таких справ, що становило 13,3 % від загальної кількості справ (загалом 102 700 справ). Така сама ситуація залишилась і 2014 р., зокрема 13 600 справ проти України, що становило 13,3 % від загальної кількості справ (загалом 71 600 справ)¹.

Зважаючи на викладене, можна зазначити, що рішення ЄСПЛ відіграють важливе значення, адже виступають дієвим інструментом гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів особи у кримінальному провадженні. З приводу цього в науковій літературі зазначено, що правова природа рішень ЄСПЛ обумовлена певними факторами: 1) правовими позиціями, які мають нормативний характер; 2) у рішеннях надається тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї; 3) такі рішення мають правозастосовний характер, оскільки в них містяться виявлені порушення за конкретними фактами. Тобто рішення ЄСПЛ виконують свої специфічні функції, зокрема: тлумачну; формування досвіду застосування Конвенції та протоколів до неї в частині захисту прав і свобод людини у сфері кримінального судочинства; удосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики;

інформаційну [6, с. 80]. У свою чергу, Л. В. Кисельова зазначила, що рішення Європейського суду з прав людини можна вважати офіційною формою роз'яснення основних прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, у зв'язку з чим має важливе значення в аспекті її застосування [7, с. 157].

З огляду на сучасні проблемні питання, що виникають при реалізації рішень ЄСПЛ, В. Г. Уваров констатував, що необхідність застосування кримінального процесуального законодавства України з урахуванням практики Європейського суду з прав людини обумовлюється специфікою кримінальної процесуальної діяльності, яка пов'язана з можливістю тимчасового обмеження конституційних прав, свобод та законних інтересів особи, виходячи з мети і завдань конкретного кримінального провадження. З урахуванням проведеного дослідження учений запропонував ст. 7 КПК України доповнити додатковою новою засадою кримінального провадження, яку доцільно визначити як «безпосереднє посилання на норми та принципи міжнародних правових актів і рішення Європейського суду з прав людини», сутність якої розкрити у положеннях ст. 9-1 КПК України та викласти у такій редакції: «Під час кримінального провадження кожний учасник кримінального провадження, чий права та законні інтереси було порушено, у ході подання скарги має право посилатися на відповідні положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також аналогічних положень, що містяться у рішеннях Європейського суду з прав людини, в частині порушеного права» [8, с. 6, 18], що ми цілком підтримуємо, оскільки таке нововведення стане додатковою підсилювальною гарантією прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні.

Таким чином, можна констатувати, що за своїм правовим характером і наслідками рішення ЄСПЛ сприяють ефективному відновленню порушеного права. У зв'язку з тим реальне їх виконання є втіленням у практичну площину дотримання засади (принципу) законності у кримінальному провадженні, що є запорукою ефективності досягнення його завдань. Однак, як зазначила О. В. Капліна, на національному рівні проблемним питанням є створення відповідного правового механізму щодо забезпечення законного і обґрунтованого застосування судами та правоохоронними органами

¹ За даними щорічних звітів про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2012–2014 роках (див. на сайті міністерства юстиції України, режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/9329>).

норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. При цьому, в аналогічних кримінальних провадженнях, щодо яких ЄСПЛ уже винесено рішення і вони набрали законної сили, слідчим і прокурорам слід керуватися ними та посилалися на них [9, с. 196], що ми підтримуємо.

У контексті дослідженого питання зазначимо, що практика ЄСПЛ переконливо свідчить про те, що затримання особи визнається допустимим лише за наявності двох важливих умов, а саме: по-перше, якщо воно здійснено виключно з метою, визначеною Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод; по-друге, якщо воно було здійснено у порядку, передбаченому національним законодавством України. З цього питання важливо наголосити, що відповідне законодавство повинно бути не таємного характеру, а доступним для сприйняття кожною особою, а також мати найвищу юридичну силу, щоб якнайкраще гарантувати захист прав і свобод особи у разі її затримання. Така вимога покликана зробити затримання передбаченим для громадян, що надасть затриманому ефективні засоби правового захисту та можливість усунути незаконні і необгрунтовані дії з боку правоохоронних органів і суду.

Важливість подібного тимчасового обмеження можна продемонструвати на прикладі рішення Європейського суду з прав людини у справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» від 29 листопада 1988 р. Ця справа була присвячена розгляду факту затримання особи за підозрою у причетності до терористичних актів чотирьох громадян Великої Британії. Відповідно до п. 3 ст. 5 Конвенції кожен, кого заарештовано або затримано, має негайно постати перед суддею. Особи, які були затримані в зазначеній справі, не постали перед суддею до звільнення з-під варти. Тримання під вартою тривало щодо кожного із затриманих від чотирьох днів і шести годин до шести днів. Тож предметом розгляду ЄСПЛ було тлумачення оцінного поняття «негайно». Уряд Сполученого Королівства аргументував свої дії тим, що, по-перше, характер і масштаби загрози тероризму та складність одержання доказів (зокрема, органи державної безпеки зіштовхнулись із труднощами при збиранні доказів, оскільки особи, причетні до тероризму, спеціально навчені поведінки на допитах) викликають необхідність більш довготривалого затримання особи за підозрою у цьому злочині.

По-друге, неможливість негайного представлення особи перед суддею зумовлена високим ступенем конфіденційності інформації щодо справ такого роду. Комісія у своїй доповіді послалась на усталену судову практику, відповідно до якої чотириденний строк для випадків звичайних злочинів та п'ятиденний строк у *виняткових випадках* не суперечать вимозі про негайне доставлення затриманого до судді. Суд же у п. 62 рішення постановив, що межі гнучкості в тлумаченні та застосуванні поняття «негайно» є досить обмеженими. Навіть найкоротший строк затримання у цій справі, а саме чотири дні і шість годин перебування пана Макфаддена під вартою, виходить за часові межі, встановлені п. 3 ст. 5 Конвенції. Надання особливостям цієї справи такого значення, яке виправдовувало б настільки довготривалий строк затримання без доставлення до судді, було б занадто широким тлумаченням зрозумілого значення слова «негайно». Подібне тлумачення значно послабило б процесуальні гарантії п. 3 ст. 5 Конвенції на шкоду окремо взятої особи, наслідком чого був би підрив самої суті права, захищеного цією статтею. Таким чином, Європейський суд з прав людини дійшов висновку про те, що жоден із заявників не був доставлений «негайно» після затримання до суду. Цей безсумнівний факт, що арешт і затримання були викликані законним прагненням захистити суспільство від виявів тероризму, сам по собі є недостатнім, щоб забезпечити повагу до вимог п. 3 ст. 5 Конвенції. Окрему думку висловив суддя Мартенс, зазначивши, що особа, яка підозрюється у причетності до терористичної діяльності, може бути затримана на строк дещо довший, ніж це передбачено загальними нормами кримінально-процесуального права, оскільки Суд у своєму тлумаченні Конвенції повинен бути вільним в її адаптації до зміни соціальних умов та соціальних і моральних поглядів. На його думку, цілком сумісним із системою Конвенції є те, що держава, керуючись необхідністю боротьби з тероризмом, установлює більш тривалий порівняно з прийнятним за звичайних обставин строк, протягом якого особа, заарештована за обгрунтованою підозрою у причетності до тероризму, може бути затримана без доставлення до суду [10, с. 30–31].

Непоодинокі порушення норм ст. 5 зазначеної Конвенції також констатовано ЄСПЛ відносно й України. Зокрема, у рішенні від 17 жовтня 2013 р. у справі «Таран проти України» [11],

а також у рішенні від 7 листопада 2013 р. у справі «Белоусов проти України» [12] ЄСПЛ указав на незаконне затримання особи протягом періоду, який перевищує 72 години, з огляду на те, що таке затримання здійснювалось без відповідного рішення суду. Крім того, в рішенні у справі «Белоусов проти України» також було визнано, що фактичне затримання особи працівниками міліції на більш як 30 годин без відповідної фіксації затримання, у свою чергу, спричинило порушення права особи негайно постати перед судом з метою вирішення питання щодо законності здійсненого затримання.

Як свідчить практика, на сьогодні також констатуються факти несвоєчасного внесення даних у журнали обліку доставлених, відвідувачів та запрошених при затриманні осіб. Так, під час перевірки Генеральною прокуратурою України дотримання положень чинного КПК України щодо затримання осіб було встановлено, що у кримінальному провадженні № 12014200260000458 слідчим СВ Сумського РВ УМВС України в Сумській області у приміщенні районного відділу міліції 16.09.2014 о 19 год. 30 хв. затримано Пороськуна М. Г., який був попередньо доставлений працівниками міліції, за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 162, ч. 2 ст. 185, ч. 3 ст. 185, ч. 3 ст. 357 КК України. Проте в Журналі обліку доставлених, відвідувачів та запрошених зазначено, що Пороस्कун М. Г., починаючи з 15.09.2014, чотири рази самостійно залишав та прибував до Сумського райвідділу міліції для допиту та бесід. Як наслідок, працівниками міліції не здійснювалось негайне повідомлення Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги про затримання особи, як це передбачено ч. 4 ст. 213 КПК України,

що є грубим порушенням права на захист затриманої особи. Разом з цим, у кримінальному провадженні № 12014200110002289 11.12.2014 мало місце незаконне затримання, в порядку ст. 208 КПК України, Горбунова М. О., якого без наявності достатніх підстав для оголошення підозри поміщено до Шосткинського ІТТ. Процесуальним керівником було відмовлено в повідомленні про підозру за ч. 2 ст. 186 КК України, і у зв'язку з цим Горбунова було звільнено. Так само у кримінальному провадженні № 12014200440003108 від 24.06.2014 за ст. 190 ч. 2 КК України працівниками Сумського МВ 04.07.2014 було затримано Бойко О. В. на підставі ст. 208 КПК, а слідчий звернувся з клопотанням про обрання запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання лише 07.07.2014.

На основі проведеного дослідження можна зробити **висновок**, що на сьогодні правоохоронні органи і суди досить рідко керуються відповідною практикою ЄСПЛ, що призводить до порушення прав особи і винесення Європейським судом з прав людини рішень не на користь України. Одним із факторів, який негативно впливає на формування і запровадження практики ЄСПЛ, є несприйняття, а часом і нехтування правоохоронними органами і судами позитивного досвіду розгляду Європейським судом з прав людини заяв щодо порушень прав і свобод особи під час здійснення кримінального провадження. Особливого значення така практика набуває щодо тимчасового обмеження конституційних прав і свобод особи, у тому числі при затриманні особи. Втім, порушені у цій статті проблемні питання не є остаточними і потребують свого комплексного вивчення.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : закон України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
3. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 31 трав. 2006 р. № 784. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-п>.
4. Про Порядок здійснення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України : указ Президента України від 25 черв. 2002 р. № 581/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581/2002>.
5. Про перегляд вироку з підстав порушень Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом [Електронний ресурс] : постанова Верховного Суду України від 6 лют. 2012 р. № 5-27кз2011. – Режим доступу: <https://pravoscope.com/act-postanova-5-27ks2011-zagoldnij-v-v-06-02-2012-ne-viznacheno-36852169>.

6. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина) / [В. В. Рожнова, Я. Ю. Конюшенко, І. В. Чурікова та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 398 с.

7. Кисельова Л. В. Рішення Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та Верховного Суду України у системі права України: застосування та виконання / Л. В. Кисельова // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2 (27) – С. 156–159.

8. Уваров В. Г. Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Уваров Володимир Геннадійович. – Харків, 2014. – 40 с.

9. Капліна О. Проблеми правозастосовного тлумачення норм кримінально-процесуального права з урахуванням практики Європейського суду з прав людини / О. Капліна // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 2. – С. 187–197.

10. Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія / І. А. Тітко. – Харків : Право, 2010. – 216 с.

11. Рішення Європейського суду з прав людини, справа «Таран проти України» : від 17 жовт. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/39289>.

12. Рішення Європейського суду з прав людини, справа «Белоусов проти України» : від 7 листоп. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989.

Надійшла до редколегії 25.05.2015

ЛУКЬЯНЕНКО Ю. В. ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ ПРАКТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В ОТНОШЕНИИ ЗАДЕРЖАНИЯ ЛИЦА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Рассмотрены вопросы применения практики Европейского суда по правам человека (далее – ЕСПЧ) в уголовном судопроизводстве в части задержания лица. На основании проведенного анализа решений ЕСПЧ выделены основные нарушения, которые изложены в его соответствующих решениях в отношении Украины. Установлена недостаточная теоретическая и практическая разработанность методических рекомендаций по этому вопросу, что негативно влияет на эффективность применения практики ЕСПЧ в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: задержание лица, Европейский суд по правам человека, допустимость задержания лица, гарантии прав и свобод личности.

LUKIANENKO Y. V. SOME ISSUES OF USING THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ON PERSON'S DETENTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The issue of using the practice of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECHR) in criminal proceedings in terms of person's detention is studied. Based on the conducted analysis of the ECHR judgments the author distinguishes the main violations, which are stated in the relevant judgments on Ukraine. Considering this, it is stated that the judgments of the ECHR play important role as an effective instrument to protect the rights, freedoms and lawful interests of an individual in criminal proceedings. It is stated that according to their legal nature and effects the judgments of the ECHR contribute to effective remedy. In this regard, their actual execution will facilitate their implementation into practical compliance with the principles of legality in criminal proceedings, which is the key to efficiency in achieving its tasks.

Considering the practice of the ECHR it is stressed that person's detention is admissible only, if there are two important conditions, namely: first, if it is done solely for the purposes specified in the Convention on Human Rights; second, if it is done in the manner prescribed by national legislation of Ukraine. In this regard, a lack of theoretical and practical elaboration of guidelines on this issue is established, which negatively affects the efficiency of using the practice of the ECHR in criminal proceedings.

It is concluded that at the present time law enforcement agencies and courts are rarely guided by the corresponding practices of the ECHR, which leads to a violation of human rights and making decisions by the European Court of Human Rights not in favor of Ukraine.

Keywords: person's detention, the European Court of Human Rights, admissibility of person's detention, guarantees of human rights and freedoms.